

Opponensi vélemény
Ullmann Tamás *A láthatatlan forma* címen benyújtott doktori értekezéséről

Ullmann Tamás könyve nagy ívű elemzés, amellyel az *alapkérdés* felé tájékozódik, ez pedig nem más, mint hogy a tudat állandóan annak (a tárgynak) kizárólagos tudataként gondolja magát, amit éppen gondol, s amit egységbe fog, s ennyiben abban a látszatban van, hogy „*a gondolatok szintézisének egységét valóban észlelt egységnek tartsuk e gondolatok szubjektumában. Ezt úgy nevezhetnénk, hogy a hiposztázált tudat (apperceptionis substantiatae) csalárd behelyettesítése.*” (TÉK A402.) Ez a *vélt alapot adó szubjektum*, és a tőle elválaszthatatlan *tudatfelfogás* már itt bizonytalanságot mutat, azaz a Kantot követő filozófia¹ az *öntudat* *tradicionális elméletének végéhez érve azon túl keresi a megoldást, s ez talán mindmáig nem sokat változott.*

Gerhard Krüger megfogalmazásával élve: „So geht es in der Wahrnehmung um das Bild, den 'Anblick', den die Sache selbst darbietet, aber doch um ein Bild, das ich mich selber machen muß. Erfahrung aber, die noch mehr ist als Wahrnehmung, ist nach Kant nicht möglich ohne die freie, vom Eindruck gelöste, ihm kritisch überlegene Spontaneität des Denkens, das die Bilder, mit denen wir es in der Wahrnehmung zu tun haben, auf die Einheit des Gegenstandes zurückführt. Erst *die verstandene Wahrnehmung ist nach Kant Erfahrung*, und nur Erfahrung – diese Vereinigung von Anschauung und Begriff – ist Erkenntnis.” (kiem. B.B.)² A megismerés, mint értelmes tapasztalat egy hosszú és végleges le nem záruló folyamat eredményeként éppen azzal a képpel rendelkezik a tárgyról, ami neki ott és akkor *megfelel*, ám minden ilyen kép képes önmagán és önmaga által változni, s egyben magát a tudatot akár kényszerítően egy más *tapasztalattal szembesíteni.*

¹ V.ö. E. Tugendhat – *Selbstbewußtsein und Selbstbestimmung* Suhrkamp 1979. 50. skk.o.

² G. Krüger – *Religiöse und profane Welterfahrung* Klostermann Verlag 1973. 80.o.

Ullmann könyve egyszerre mutat rá azokra a pontokra, ahol Kant a tudás sajátos geográfiáját, archeológiáját, egyfajta *fenomenális*át is megmutatja, egyben azt, hogy ez a rajzolat hogyan marad örök kihívás a későbbi gondolati teljesítményekben. Ullmann Tamás doktori értekezése egyszerre képes a filozófiai vizsgálat kettős követelményének megfelelni, vagyis éppannyira *filozófiatörténet*, mint amennyire *filozófiatörténeti* munka. Erre csak azért képes, mert az általa tárgyalt korszak és szerzők műveinek *alapvető kérdéseit* nem pusztán rekapitulálja, és egy adott szempont mentén összegzi, hanem megérti azokat a lényeges *határpontokat*, ahol az adott szerző műve mintegy beteljesedik, vagy éppen önnön határait kijelölve berendezkedik. Ez legtöbbször már a következő korszak gondolkodói számára kihívást jelent (Kant után Fichte és Schelling, Husserl után Heidegger, Merleau-Ponty stb.).

Így kerül sor arra, hogy vizsgálja az elmúlt kétszáz év jelentős gondolkodóinak a témaválasztása szempontjából meghatározó műveit, és kijelölje azt a két lényeges *szempontot*, amelyek mentén a köztük működő vonzás vagy éppen taszítás megvilágítja a számára fontos kérdések sorát. Ha a két kiemelt *szempontot* vesszük, akkor mondhatjuk, hogy választásával olyan tematikus teret talált, amelyben képes a lényeges *filozófiai kérdések kijelölésére és az alteráló válaszok* bemutatására. Ez a két szempont a *sematizmus* és az *intencionalitás*, s ami mindkettőt végső soron egybefogja, az nem más, mint az a *köztük végbemenő és szüntelenül zajló dinamika*, amelyben – a szerző helyes meglátása szerint – *nincs kitüntetett pont ahonnan vizsgálhatnánk a szabályt és kereteket adó sémát, vagy rögzíthetnénk a ráirányulás egyértelműségét, az értelmes észlelet megnyitja a tapasztalat önkorrektív ismeretképzőmezőjét, amiben a tárgy állandóan változó* (v.ö. TÉK 181.).

A könyv egésze abban a ragyogó felismerésben foglalható össze, ami a végén úgy hangzik – *a séma a láthatatlan forma* (396.o.). Ám ahhoz, hogy eljusson ehhez az összegző pontossághoz, végig kellett haladnia a mögötte húzódó értelmes kérdések során. Megelőlegezve a levonható eredményt úgy ítélte, hogy nincs a kanti *séma-gondolatnak* egyetlen és kizárólagos értelme,

mert a séma éppen azáltal értelmezhető Ullmann szerint, hogy működteti az értelem *tárgy-megjelenítő mozgását* (v.ö. 23.o.), ám maga éppen ennek a működésnek része, vagyis a megjelenő viszonylatai közötti átható dinamikaként fogható fel és ennyiben magába rejti azokat a szabályokat és kereteket, amelyek az adott jelenséget adják, de nem a dolgot magát.³ „Egyedül a jelenségek olyan tárgyak, amelyek közvetlenül adottak lehetnek a számunkra, és szemléletnek (*Anschauung*) hívják azt, ami bennük közvetlenül a tárgyra vonatkozik. De ezek a jelenségek, nem magukban való dolgok (*Dinge an sich*), hanem maguk is csak képzetek, amelyeknek megvan a saját tárgya...” (TÉK A108-109.)

Ullmann szerint, amellyel világossá teszi, hogy nincs végső tárgynál-lét csak egy kitüntetett pillanata ez a tudat tárgy- és önismeretének. „...nem csak a tudati történések mögött húzódnak meg szintézisek, hanem a tudat számára megjelenő tárgy sem valami végső adottság: a tárgy valami olyasmi, amiben egy sokféleséget foglalunk egységbe. Az ismeret mindig egy tárgy megjelenése a tudat számára...” (23.o.) Vagyis a már-nem és a még-nem viszonylatai közé vetett tudat megismerése állandóan *már végbement és még zajló szintézisek közepette bomlik ki, vagyis az idő közegében megy végbe*. Ullmann felismeri és felismerteti, hogy maga a *transzcendentális tárgy* éppen az amire a fogalom vonatkozik/-hat, ami az ismeret sokféleségéből kiválik és magára a tárgyra vonatkozik, s éppen ez a *vonatkozás* biztosítja *időlegesen* a tudat egységét (TÉK A109) Azaz a kanti ismeret-konstrukció elve szerint nincs olyan ismeret, amely maga nem válhatna újabb képzet/megjelenítés „tárgyává”,

³ „Wenn eine jede einzelne Vorstellung der andern ganz fremd, gleichsam isolirt und von dieser getrennt wäre, so würde niemals so etwas, als Erkenntniß ist, entspringen, welche ein Ganzes vergleichener und verknüpfter Vorstellungen ist. Wenn ich also dem Sinne deswegen, weil er in seiner Anschauung Mannigfaltigkeit enthält, eine Synopsis beilege, so correspondirt dieser jederzeit eine Synthesis, und die Receptivität kann nur mit Spontaneität verbunden Erkenntnisse möglich machen. Diese ist nun der Grund einer dreifachen Synthesis, die nothwendiger Weise in allem Erkenntniß vorkommt: nämlich der Apprehension der Vorstellungen als Modificationen des Gemüths in der Anschauung, der Reproduction derselben in der Einbildung und ihrer Recognition im Begriffe. Diese geben nun eine Leitung auf drei subjective Erkenntnißquellen, welche selbst den Verstand und durch diesen alle Erfahrung als ein empirisches Product des Verstandes möglich machen.” *Kant im Kontext* CD-ROM. TÉK A97.

ennyiben egy le nem záruló, magát állandóan az értelemkifejlésnek megnyitó receptív/spontán szintézisben szüli a *tapasztalatot*. (TÉK A98) Ullmann Kant olvasata odáig is elmegy, s a *tudatfilozófia* egyik legnagyobb kihívását úgy fogalmazza meg, hogy egyáltalán miként is lelhető meg a *tudat egységének transzcendentális alapja* (TÉK A106), ha és amennyiben a képzetek/megjelenítések *nem izoláltak*, akkor éppen eme *szüinoptikus* egyben-látás folytán, és a jelenségeket összerendező *képzelőerő* folytán minden *képzet/megjelenítés* az időnek alávetett. S mint ilyen megnyitja azokat a pályákat, ahol *szemlélet sokfélesége közepette*⁴ az *elme az idő függvényében van, mégis* „*az egyes képzetek sohasem alkothatnak mást, mint abszolút egységet.*” (TÉK A99.) Ebből vonja le Ullmann helyesen azt a következtetést, hogy a képzetek ugyan egybefogottak, mégis az idő alá esnek, s aszerint, hogy a megjelenő, vagy éppen a fogalomra hozott tárgy értelme a meghatározó, egy szüntelen feszültségben van a *diszkurzív* szabály és a *szemléleti-formai* szintézist kibontó szabály között (v.ö. 35.o.).

Már itt érdemes kiemelni, hogy Ullmann ezt az alapvető felismerést végigköveti könyve egészén. Az olvasat itt helyesen támaszkodik Heidegger Kant könyvének alapvető belátására⁵, sőt az *affinitás* erőteljesebb kiemelésével egy nagyon lényeges elemre hívja fel a figyelmet. Heidegger is utalt ugyan rá, egyfelől a szemlélet idővonatkozását emelve ki, másfelől azt, hogy az *affinitás* egy *előzetes képzésként kerül elgondolásra a transzcendentális képzelőerőben* („*das vorgängige Bilden der Affinität in der transzendentalen Einbildungskraft*”)⁶. Ullmann ide helyezi a hangsúlyt: az *Einbildungskraft* kitüntetett helyzete abból adódik, hogy közvetít fogalom és érzéki szemlélet között, hogy képes előzetesen, vagy inkább ideiglenesen egybe-képezni. Kant erős mondatát követi olvasatában: „a képzelőtehetségnek ezzel a transzcendentális funkciójával válik lehetővé a jelenségek

⁴ „Jede Anschauung enthält ein Mannigfaltiges in sich, welches doch nicht als ein solches vorgestellt werden würde, wenn das Gemüth nicht die Zeit in der Folge der Eindrücke auf einander unterschiede: denn als in einem Augenblick enthalten kann jede Vorstellung niemals etwas anderes als absolute Einheit sein.”
Kant im Kontext CD-ROM. TÉK A97.

⁵ V.ö. Heidegger – *Kant und das Problem der Metaphysik* kiad. F.-W. von Herrmann Klostermann Verlag 1991. 16-17. §§

⁶ V.ö. Heidegger u.o. 83.o.

affinitása is, ezáltal az asszociáció, s ennek révén végül a törvények szerinti reprodukció, következésképpen maga a tapasztalat: *hiszen nélküle a tárgyakról alkotott egyetlen fogalom se folyna össze egy tapasztalatban.*” (TÉK A.123., kiem. B.B.) Ezek a felismerések vezetnek oda, hogy nem csak az Én, hanem végső soron minden tapasztalat abban a közegben bomlik ki, aminek szabályait leginkább a *megjelenő* képzetek működése során vagyunk képesek tapasztalni. Ullmann helyesen ítél, hogy maguk a *jelenségek készítenek elő valamilyen módon egy alkalmazást*⁷, s ennyiben nem alárendeltek a transzcendentális képességeknek, hanem egy *eredendő összefüggést mutatnak fel* (v.ö. 37.o.).

A kanti mű későbbi kiadása ettől a megfogalmazástól – mint Ullmann rámutat – tartózkodik és rögzíti, hogy a *tiszta értelmi fogalmak sémája által jönnek létre azok a feltételek, ami a fogalom és tárgy, végső soron jelentés lehetőségét megteremti.* (TÉK B185-186.) Ha az *affinitás* eredeti jelentését is hozzávesszük, akkor ebben valami olyasmivel szembesült Kant – és Ullmann Tamás értelmezése jól élezi ezt ki –, ami megmutatja, hogy a jelenségeken *túl* mutatkozik meg az *affinitás*, s ezzel a kritikai filozófia keretei megtörni látszanak (v.ö. 41.o.). „...minden jelenség egyetemes kapcsolatban áll, szükségszerű törvények szerint, és egyúttal *transzcendentális affinitásban*, amiből az *empirikus* asszociáció csupán *következményként* adódik.” (TÉK A114.) Ez a mindeneget magába foglaló, ám törvényeit nem közvetlenül kinyilvánító *természet* éppen a jelenségek rokon és rokonítható, hasonló és hasonlítható, azaz az értelem a jelenségek affinitása közepette ismeri fel a *törvényt*, s ez nagyon is igaz az ember és természet *egyetemes* kapcsolatára.

Ullmann szöveg közeli, s egyben világos olvasata, a *képzelőerő produktív* elemére utal, arra, ahogy a sémák, rejtett szabályok és nem rögzíthető keretek között az empirián *túl* és a fogalmi rögzítésen *innen* megnyílik a képzelőerő tereuma, s ezzel mindkét irányban *hatóerővel bír* (v.ö. 94.o.). Ha lennék olyan bátor, azt mondanám, Kant egy még ki nem aknázott

⁷ Hasonló próbálkozást láttunk W. Högbe Kant könyvének Applikation und Schema fejezetében. Högbe – Kant und das Problem einer transzendentalen Semantik Alber Verlag 1974. 96. skk.o.

felfedezése, hogy a gondolkodást kimozdítja egy *transzcendentális topikába*, ami nem ellenlábas a transzcendentális esztétikának, vagy logikának, hanem a jelenségek tér-időbeli tagolódását és alakot öltését magán a megjelenőn és annak viszonylataiban igyekszik felismerni. Erre a láthatatlan terrénra, *helyre* irányul a *transzcendentális reflexió*, amely csak azért nevezhető *kötelességnek*, mert köti az embert, és egyben kiköti, hogy a változó képzelet között elkerüljük azt, hogy a puszta *logikai tisztázás és ítéletalkotás közegébe húzódjunk vissza* (v.ö. TÉK B316.).

A dolog maga nem jelöli ki azt a *megismerőképeséget*, ami az ismeretét illetően célravezető, hol érzékeink, hol értelmünk vonzásában mutatkoznak, vagyis ahogy Kant írta: *a reflexiónak magával a képzetrel van dolga, azzal a formával, amit magán kínál fel egyfajta rálátásként*. Ullmann értelmezése szerint Kant világosan megkülönbözteti az értelem szintézisétől a képi-érzéki, nem fogalmi egységet, ami előhívja *a valamiben látni valamit és a valamit valamiként látni* aspektusait és ezek sokféleségét – ezek az eltérő kategoriális értelmi rögzítések éppen a megjelenő időben és térben váltakozó módosulásai közepette *új tapasztalatokat hívnak életre*. Úgy gondolom, hogy a Kant értelmezés egyik leginventívusabb eleme ez az *affinitás és séma olvasat*, mivel nem csak vissza (Hume), hanem egyben előre (Husserl, Heidegger) is képes pillantani az *elmélet-történetben*, megteremtve a képzelőerő egyfajta *aisztheziológiáját*, ami által állandóan bekövetkezhet az eddigi tapasztalatok módosulása. Nem mi váltunk aspektust, hanem a megjelenő *új aspektus mentén válik láthatóvá valami* (v.ö. 114.o.), s ez lesz az, amit a gondolkodás sajátos esztétikailag ítélő szabadságának nevezhetünk, ami persze nem független a gondolkodás transzcendentális törvényeitől⁸, de inkább hagyatkozik a megjelenő rejtett erőire, elementáris hatására.

⁸ Ezért emelte ki joggal már Heideggerhez írott doktori értekezésében H. Mörchen: „Die Einbildungskraft als das Vermögen der Anschauung nicht anwesender Gegenstände erweist sich als eine der ursprünglichen Möglichkeiten des Daseins als In-der-Welt-seins: nämlich in einer Welt zu existieren, in der 'Gegenstände' begegnen, die überhaupt nicht den Charakter der Vorhandenheit haben.” U. ö. – *Die Einbildungskraft bei Kant* Marburg 1930. 53.o., újabban R. Gasché – *The Idea of Form. Rethinking Kant's Aesthetics* Stanford U. P. 2003.

Ullmann értelmezése a Kant szövegek erős olvasatában készítette elő témáinak további kibontását: „...a transzcendentális tudatfilozófia újdonsága és egyszersmind középponti problémája a szintetizáló sematizmus gondolata. A kanti filozófia vizsgálata azonban megmutatta, hogy a sematizmus elmélyített változata sem ad önmagában választ bizonyos alapvető nehézségekre (affinitás, érzéki és érzékfeletti éles elválasztása, transzcendentális tárgy stb.). Mivel ezek a nehézségek mind a magánvaló dolog fogalma körül jelennek meg, érdemes ezért egy olyan tudatfilozófiai gondolat felé fordulnunk, amely szakít a magánvaló dolog elképzelésével és a 'tárgy' fogalmát egészen új megközelítésben értelmezi. Ez a szakítás legradikálisabb formájában a fenomenológiában jelenik meg, mégpedig az intencionalitás elméletében.” (141.o.) Kant⁹ azonban kinyilvánítja ezt a törést, ami az ismeret-tárgy és az ember, másfelől az ember magára irányuló ismerete, azaz az önismeret között megszüntethetetlenül feszül – mint írta *az emberi létezés leküzdhetetlenül érzéki* („mein Dasein bleibt immer nur sinnlich”!), és „nem ismerem önmagamot úgy, ahogyan vagyok, hanem csak úgy, ahogyan önmagam előtt megjelenek. Így tehát önmagunk tudata még távolról sem azonos önmagunk ismeretével...” (TÉK B158)

Lényegében Ullmann kutatása is itt folytatódik: *azt hogy van* tán képes elgondolni az ember, ám *azt hogy mi, és miként jelenik meg önmagának*, csak *kerülő úton* képes véghezvinni. A kutatás és az elemző tájékozódás éppen ezt a kettősséget tartja mindvégig szem előtt, vagyis azt, hogy nem csak a tudat ténye, hanem maga a ráirányulás is, amivel mind magához vissza mind pedig tárgyhöz változó viszonylatok közepette tájékozódik, azaz igényli a pontosítást. Az elemzés helyesen jelöli meg a következőkben, hogy éppen az *intencionalitás* elemzése vezet vissza a *sematizmushoz*, s ezen belül Ullmann olvasatának igen fontos eredménye a *synthesis speciosa* (v.ö. 142.o.) érzéki/értelmi alakba-rendeződő és képpé összeálló kifejlésének és változandóságának centrumba állítása. Magát az intencionalitást is ezen méri

⁹ V.ö. M. Frank – Kant über Selbstbewusstsein in. u.ö. – *Auswege aus dem Deutschen Idealismus* Suhrkamp 2007. 183.sk.ö.

és efelől kívánja újraértelmezni. Ullmann úgy érvel, hogy a fenomenológiával a tudatfilozófia, a naiv reflexivitás és a reprezentáció elmélete kerül megítélés alá, s ez teljességgel elfogadható: „A naiv reprezentációelmélet alapja az a meggyőződés, hogy a tudat aktusának irányulása valamilyen módon a megcélzott tárgyiségtől függ. /.../ Az intencionális aktus alapvető jellemzője az, hogy nem függ a tárgytól, amire irányul, ugyanis akkor is irányulhat valamire, ha az a valami egyáltalán nem is létezik. Az intencionalitás ugyanis egy tárgyiség valamilyen *értelemben* való megcélzása, vagyis az intencionális irányulás nem a tárgy lététől, hanem az intencionális aktusban rejlő értelemtől függ.” (159-160.o.) Persze Ullmann azt is képes megmutatni, hogy a belső módosulások után maga a fenomenológia hogyan nyit meg egy mezőt a *pólusként értett* tárgy körül, amivel megkísérli éppen a „tárgy” körüli időt és teret megnyitni, és az eltérő ráirányulásokkal szembenézni, hiszen számol a „*prezencia*” állandóan tovaillanó és rögzít(het)etlen jellegével. Husserl korszakalkotó ötlete, hogy sem a *tárgy*, sem pedig a ráirányulásban *magához térő tudat* sincs adva. A *Londoni előadásban* fogalmazta meg Husserl: „Beziehung auf intentionale Gegenständlichkeit besagt also eine phänomenologisch aufweisbare Polarisierung der Erlebnisse, wonach mannigfaltige *cogitationes* denselben idealen Pol in sich tragen. Auf ihn beziehen sich, um noch eine allerwichtigste Seite der phänomenologischen Momente anzudeuten, alle Stellungnahmen, so insbesondere alle Modalitäten des Glaubens, so wie die Modalitäten der Aufmerksamkeit, der Affektion.“¹⁰ Ezen változások és módosulások közepette levő nem-reális pólus az, ami képzí alakítja azt, ahogy a „tárgy és tudat” egymás viszonylatában folytonosan mozgásban van, és szüntelenül el- és kimozdítja a már értelemmel bíró elemet. Ullmann világossá teszi Husserl sokszor hangsúlyt váltó fenomenológiai filozófiájának eredeti szándékát, azt ugyanis, hogy éppen ez a kifejlő és képződő *értelem* szervezi változó formáit –, hogy közelebb legyen (*Näherbestimmung*) ahhoz, ahol *az értelem kibomlik* (v.ö. 176.o.).

¹⁰ Husserl – Phänomenologische Methode und phänomenologische Philosophie in. *Husserl Studien* 16. 219.o. 2000. Kluwer A. P.

Ahogy fent említettük elemzésének igazi ereje, ahogy a kérdések és válaszok bemutatásakor a *gondolatot szervező fogalmakat* visszahozza és ütközteti, mint pl. asszociáció, vagy éppen az affinitás fogalmait, amely Kantnál és Husserlnél¹¹ is megjelenik. A válaszok egymáshoz mérésakor a következő eredményre jut: miként Kantnál a *Ding an sich* úgy „a husserli elemzésekben is fel kell tennünk egy ilyen határt, és ez nem más, mint az affektív kiemelkedés és a preaffektív egységképződés közötti határ.“ (247.o.) Nem pusztán azt mutatja meg, hogy az értelmképző és –adó ráirányulásban miként ölt alakot a „tárgy“, válik értelmes tapasztalattá, hanem azt is, hogy éppen változó irányokban eltérő értelemirányokban *képes összeállni és kitűnni* (relief jelleg), azaz anyagában és minőségében éppen a ráirányulás aktusa eredményeképpen önnön magán mást és mást tesz hozzáférhetővé. Az, ami kiváltja a figyelmet, ami megütköztet, az éppen az, ami irányát/tendenciáját az Én felé veszi, ebben az értelemirányban a tapasztalat nem csak a „tárgyat“, hanem az én-t is mozgásba hozza. A passzív szintézis szöveg evidencia-részében írta Husserl: „Ziehen wir das Ich, und zwar nur als rezeptiv sich Bestätigendes mit heran, so haben wir in genetischer Analyse zu beachten, daß der rezipierenden Aktion vorangeht eine Affektion. Eine Hintergrundvorstellung, eine gerichtete, affiziert das Ich – darin liegt, es geht *eine Tendenz auf das Ich* – dieses reagiert mit der Zuwendung...“ (kiem. B.B.)¹² Ami itt éppen Ullmann elemzései mentén is világossá válik, hogy ez a nyugtalanító viszonylat, amiben tárgy és én állandó *érintettségben leledzik*, jelenti azt a tér-időbeli dimenziót, amit a fenomenológiai elemzés fokról-fokra tett hozzáférhetővé, ahogy fogalmazta: „A genetikus elemzések belátása tehát az, hogy az affekciót megelőzően már zajlik egy elemi hűletikus szintézis, vagyis a hűletikus érzetek sajátos formálódása és

¹¹ Egyáltalán nem véletlen, hogy Eugen Fink Husserl biztatására e „félreérthető” közelség miatt, megpróbálta elválasztani a fenomenológiát a kritikai filozófiától. „Der Sinn der kritizistischen ‚Transzendentalphilosophie‘ bleibt also durchaus weltimmanent bestimmt. Das Grundproblem der Phänomenologie dagegen involviert einen Transzensus völlig verschiedenen Richtungssinnes: eine Transzensus über die Welt hinaus und nicht nur über das innerweltlich Seiende; allerdings nicht zu einem weltjenseitigen ‚Absoluten‘ hin, wie die dogmatisch-spekulativen Metaphysik...“ Die phänomenologische Philosophie Husserls in der gegenwärtigen Kritik in. *Kant-Studien* 1933/ 3-4. 343.o.

¹² E. Husserl – *Analysen zur passiven Synthesis* kiad. M. Fleischer Husserliana Bd. XI. M. Nijhoff Verlag 1966. 84. skk.o.

szerveződése. Ez nem más, mint az érzéki mező rendeződése a tudat odafordulását megelőzően.” (260.o.) Az én, ahogy Husserl írta, a fellépő törekvések kisugárzási centruma („das Ich Zentrum als waches Ausstrahlungszentrum des Strebens in Aktion”), vagyis éppen az a tudat, ami nem magát tudja, hanem a felvett törekvésben irányul maga felé. Ullmann Tamás mélyrehatóan elemzi Husserl útját ehhez az egészen új én-felfogáshoz, ami már nem egy *önmagához való viszony felől elgondolt*, hanem éppen a változó viszonylatok közt, magát ezeknek az indíttatásoknak, és ösztönzéseknek kitevő én koncepciója ez (v.ö.267.o.).

Így válik Ullmann elemzésében mind meghatározóbbá az *érzéki dimenzió, a benyomások eredetrejtő, ám minden kezdetet meghatározó működése, s ez elemzésének ugyancsak alapvető újdonsága, amiben sok rokonság fedezhető fel a jelenkori francia fenomenológiával, amit ugyan csak behatóan ismer*. Ezen felismerések, és elemzések között is kiemelkedik Merleau-Ponty fenomenológiai nyelv-felfogásának és az észleléselméletének elemzése, egészen elhatolva a tudattalan-néma, *sőt név alá nem vonható* elem iránti megnyílás *tapasztalatot eredményező képződéséig*. Gondolom a vitában akár a kép-elmélet antireprezentacionista felfogása – akár Wittgenstein, akár Merleau-Ponty Cézanne elemzése felől – még szóba kerülhet, vagy éppen az, hogy az ösztön és tudattalan gondolata erőteljesebb jelenléte e jelenkori fenomenológiában mit köszönhet Freudnak stb.

Ullmann elemzése nem egyszerűen alapokig hatoló, hanem kellő invencióval olvassa újra az ismert elgondolásokat, s teremt belőle olyan karakteres *saját* filozófiai álláspontot, ami kiállja a kritikát. Végző eredménye megdöbbentően letisztult: „Az értelem az, ami nélkül nincs tárgy, nincs tapasztalat, nincs nyelv és nincs tudat sem.” (376. o.)

Vitára és doktori cím odaítélésére messzemenően javaslom.